

SZYMON GRZELAK

Metodologiczne aspekty analizy kontrastywnej znaczników dyskursu w językach polskim i japońskim

Abstract (Methodological aspects of contrastive analysis of discourse markers in Polish and Japanese). The aim of this paper is to inquire into the methods that can be applied in the process of contrasting semantic and pragmatic properties of Japanese and Polish discourse markers. The study begins with a brief outline of approaches to discourse markers in the linguistic literature. Subsequently, we propose a list of functional categories that could serve as a framework for contrastive analysis. The last part of the paper presents two examples of analysis: functional comparison of the primarily adversative markers *ale/keredomo*, and an analysis of the markers of negative connotation occurring in both languages.

Abstrakt. Studium niniejsze porusza wybrane aspekty metodologiczne semantycznej i pragmatycznej analizy kontrastywnej znaczników dyskursu występujących w językach polskim i japońskim. Pierwsza część pracy zawiera krótki przegląd dotychczasowych badań nad wykładnikami spójności tekstowej. W części drugiej zaproponowana została lista kategorii funkcjonalnych istotnych w japońsko-polskiej analizie kontrastywnej wyrażen metatekstowych. W ostatniej, trzeciej, części pracy przedstawiono przykładowe porównanie dwóch znaczników o pierwotnej funkcji adwersatywnej, *ale* i *keredomo*, oraz analizę znaczników konotacji negatywnej występujących w obu językach.

1. Wstęp

Celem niniejszej pracy jest próba wyznaczenia ram teoretycznych dla synchronicznej analizy kontrastywnej znaczników dyskursu ze szczególnym uwzględnieniem kategorii pojęciowych istotnych dla języków polskiego i japońskiego. Praca podzielona jest na trzy części. Pierwsza z nich omawia pokrótce główne kierunki metodologiczne występujące w analizie partykuł dyskursywnych. Część druga stanowi próbę ustalenia zestawu klas, w których ramach analizowany mógłby być materiał polsko-japoński. W ostatniej, trzeciej części przedstawiono przykładowe porównanie wybranych własności japońskich partykuł kontrastywnych *keredomo* i *ga* z polskim

spójnikiem *ale* oraz poddano analizie występujące w obu językach znaczniki konotacji pejoratywnej.

2. Ujęcia znaczników dyskursu w językoznawstwie

Początek badań nad znacznikami dyskursu datuje się na wczesne lata 80. XX w., choć za pionierską uznawana jest praca, której autorami są Halliday i Hasan (1976). Jakkolwiek studium to poświęcone było zjawisku spójności tekstowej, to znalazła się w nim analiza funkcjonalna szeregu wyrażen leżących obecnie w obszarze zainteresowania pragmalingwistyki i analizy dyskursu, jak np. *by the way*, *and* czy *but*. Program badawczy, którego głównym założeniem jest analiza relacji pomiędzy formą i funkcją wyrażen językowych, zdominował w początkowym okresie badania nad znacznikami dyskursu.

W latach 90. zaczęto analizować znaczniki dyskursu przez pryzmat relacji pomiędzy znaczeniem referencjalnym i pragmatycznym (por. Fraser 1990). W ujęciu tym, opierającym się na ścisłym podziale pomiędzy semantykę i pragmatykę, znaczniki dyskursu odgrywają rolę pomocniczą sygnalizującą związek wypowiedzi, której są częścią, z pozostałymi elementami dyskursu. Tak rygorystyczne podejście wyklucza jednak z analizy pewne klasy wyrażen wymienione w następnej części.

Ramy niniejszej pracy nie pozwalają na choćby pobieżne omówienie całego stanu badań nad znacznikami dyskursu, kontrowersji terminologicznych i coraz bardziej zróżnicowanych metod badawczych. Obok introspekcji odwołują się one w coraz większym stopniu do weryfikacji empirycznej z wykorzystaniem zasobów korpusowych. Obszerny przegląd koncepcji dominujących w ostatnich latach w badaniach nad znacznikami dyskursu zawarty jest w zbiorze Fischer (2006).

W procesie określania założeń teoretycznych dla analizy kontrastywnej odpowiedzieć należy na pytanie o celowość zestawiania ze sobą zjawisk z różniących się nieraz znacznie (tak jak w wypadku polskiego i japońskiego) systemów językowych. Schiffrin (2003: 63-64), przywołując szereg studiów porównujących własności wyrażen metatekstowych występujących w więcej niż jednym języku (por. m.in. Brody 1989; Chodorowska-Pilch 1999; Fleischman 1999), podkreśliła wagę studiów kontrastywnych nad znacznikami dyskursu dla lepszego zrozumienia procesu gramatyzacji, gdzie zestaw funkcji przypisanych do jednego znacznika w danym języku jest następnie replikowany w szeregu innych, odległych nieraz genetycznie języków przez wyrażenia o całkiem odmiennej etymologii. Interesującą dla analizy kontrastywnej jest także kwestia odmiennego dla każdego języka powiązania znaczników z ich funkcjami dyskursywnymi, gdzie funkcje realizowane przez jeden znacznik w jednym z języków mogą być powiązane z szeregiem różnych wyrażen w innym.

3. Kategorie pojęciowe istotne dla analizy kontrastywnej materiału polsko-japońskiego

Prace kontrastywne poświęcone polskim znacznikom dyskursu lokują się w większości w obszarze językoznawstwa słowiańskiego (Charciarek 2010; Czapiga 2006; Komorowska 2001, 1998; Mazur 1986). Porównywane w nich wyrażenia cechują się zbliżonymi własnościami składniowymi, wykazując w niektórych wypadkach odmienne cechy semantyczno-pragmatyczne. Czapiga (2006) jest reprezentatywnym przykładem studium porównawczego operatorów metatekstowych w językach polskim i rosyjskim. Stosowane w pracy pojęcie operatora metatekstowego (Wierzbicka 2008) jest szersze od partykuły, bo obejmuje wyrażenia o zróżnicowanym statusie kategorialnym. Analiza operatorów metatekstowych przeprowadzona została w przywołanej powyżej pracy w obrębie pięciu klas:

- a) wykładniki modalności epistemicznej (pewności, prawdopodobieństwa, możliwości), np. *na pewno, niechybnie, niewątpliwie, oczywiście, chyba, zapewne, prawdopodobnie, sądzę, być może*;
- b) operatory metatekstowe o funkcji fatycznej, np. *wiesz, widzisz, rozumiesz, słuchaj, uwaga, patrzaj, powiedz, przyznaj*;
- c) operatory hierarchizacji fragmentów tekstu i porządku logicznego, np. *między innymi, zwłaszcza, na przykład, zresztą, a propos, nawiasem, krótko, dosłownie, przeciwnie, odwrotnie, ostatecznie, wreszcie, a więc*;
- d) operatory wprowadzające przeformułowanie, wyjaśnienie, np. *znaczy, czyli, no to, jednym słowem, prawdę mówiąc, powiedzmy*;
- e) operatory tekstowe sygnalizujące źródło informacji, np. *wydaje mi się, sądzę, według mnie, pamiętam, widzę, przyznaję*.

Prace poświęcone analizie kontrastywnej japońskich znaczników dyskursu skoncentrowane są w większości na pojedynczych wyrażeniach bądź grupach powiązanych ze sobą wyrażeniami, choć nie brakuje wśród nich analiz przeprowadzonych w obrębie określonej klasy, jak np. modalność epistemiczna (por. np. White and Sano 2006). Wydaje się, że poniższe kategorie są istotne dla analizy materiału japońskiego:

- f) wykładniki konotacji pejoratywnej, np. *nante, nanka*;
- g) wykładniki nieprecyzyjności, wyrażenia wymijające, np. *toka, gurai*;
- h) wykładniki postawy retorycznej mówiącego, np. *zo, ze, sa, maa, kedo*;
- i) wykładniki struktury informacyjnej i odnoszące się do stanu wiedzy, np. *yo, zo, ne*.

Oba powyższe, częściowo pokrywające się zbiory kategorii powinny łącznie stanowić podstawę do porównania polskich i japońskich operatorów metatekstowych. Wyrażenia poddane takiej analizie będą, przy paralelności funkcjonalnej, wykazywać nieraz dużą rozbieżność morfologiczną i syntaktyczną. Znaczniki dyskursu występujące w zestawianych ze sobą językach analizowane mogą być bądź poprzez zestawienie pojedynczych wyrażen lub ich grup posiadających zbliżone własności semantyczne, bądź w obrębie wymienionych tu kategorii. Poniżej przedstawione zostaną przyczynki do analiz przeprowadzonych według tych dwóch metod.

4. Analiza wybranych przykładów

W tej części przedstawione zostanie porównanie własności dwóch przykładowych znaczników dyskursu w celu ilustracji różnic interesujących z punktu widzenia analizy kontrastywnej. Najpierw porównane zostaną dwa znaczniki dysjunkcji – polskie *ale* i japońskie *keredomo* – a następnie wyrażenia należące w obu językach do tej samej klasy znaczników konotacji pejoratywnej.

4.1. *ale* vs. *keredomo/ga*

Znacznik dyskursu *keredomo* (i jego warianty *keredo*, *kedo*) stanowią grupę wyrażen ściśle ze sobą powiązanych (Onodera 2004:104). Na poziomie zdaniowym *keredomo* i *ga*, podobnie do polskiego *ale*, są spójnikami wyrażającym przeciwstawność¹.

- (1) O-niku wa oisii keredomo/ga karada ni warui.
 HON-mięso TOP smaczny keredomo/ga organizm DAT zły
 ‘Mięso jest smaczne, ale niezdrowe’².

Równie często jednak funkcją *keredomo* jest wprowadzanie informacji mającej być wstępem bądź tłem dalszej wypowiedzi lub konwersacji czy też określeniem tematu wypowiedzi bądź sytuacji, tak jak w przykładzie (2). Funkcją tego wyrażenia może być również zaznaczanie motywowanej kulturowo bądź różnicą statusu społecznego między rozmówcami postawy retorycznej mówiącego, najczęściej rezerwy i dystansu do swojej wypowiedzi i osoby, widoczne w wypowiedzi (3). Zwrócić należy uwagę na częstą nieostrość podziału na funkcję znacznika adwersatywności i wykładnika funkcji pragmatycznych będącą przyczyną trudności w interpretacji danej wypowiedzi³.

- (2) Asita Sapporo e ikimasu ga uwagi wa fuyumono ga yoi
 jutro Sapporo do jechać GA ubranie TOP zimowe NOM dobry

desyouka.

COP-Q

‘Jadę jutro do Sapporo, czy dobre będzie wierzchnie ubranie zimowe?’

¹ Dla uproszczenia przyjęte zostanie założenie o funkcjonalnej ekwiwalencji *keredomo* i *ga*, choć istnieje między nimi szereg różnic stylistycznych i frazeologicznych. Z tych samych względów w zasadzie pominięte zostały inne wyrażenia pokrewne, jak np. *sikasi*.

² Skróty używane w glosach: ACC: partykuła biernika; COP: kopuła; DAT: celownik; GA: mianownik; HON: prefiks bądź forma honoryfikatywna; PART: partykuła; Q: partykuła pytajna; TOP: temat zdania.

³ Szczegółowa klasyfikacja zdań złożonych ze spójnikami *keredomo* i *ga* została przedstawiona w: Saito 2011.

- (3) Yamada desu keredomo.
Yamada COP KEREDOMO
'Jestem Yamada'.

Pierwsze z powyższych użyć (2) jest czasem przyczyną inferencji skutkującej wypowiedzianiem przez rodzimych użytkowników języka japońskiego uczących się polskiego zdań w rodzaju:

- (4) Warszawa to ładne miasto, (no) ale jest stolicą Polski.

W warstwie pragmatycznej zarówno *ale*, jak i *keredomo* wykazują w wielu wypadkach podobne własności. Na przykład, jak pokazano w analizie typologicznej konstrukcji składniowych wyrażających m.in. przeprosiny, obejmującej angielski spójnik *but*, polski *ale* i rosyjski *no*, pełniące funkcję określania mocy illokucyjnej (Ogiermann 2009: 118), *ale* występujące w poniższych zdaniach wprowadza informację przeciwną do tej, która zawarta jest w poprzedzającej części zdania i (w przypadku przeprosin) odgrywa rolę łączącą (niekoniecznie szczerą) postawę przepraszającą z niechęcią do ryzykowania utraty twarzy następującego podczas dokonywania aktu przeprosin. Skutkiem takiego połączenia jest osłabienie mocy illokucyjnej całej wypowiedzi.

- (5) Przykro mi, ale...
- (6) Zannen desu keredomo/ga,...
szkoda COP keredomo/ga
- (7) Taihen moosiwake arimasen ga saido situmon sasete
bardzo usprawiedliwienie być-NEG ga ponownie pytanie robic-CAUS
kudasai
IMP

'Bardzo przepraszam, ale proszę pozwolić mi zapytać ponownie'.

W wypadku przeprosin, w których polskie *ale* wprowadza propozycję naprawienia szkody (Ogiermann 2009:120), japońskie *keredomo/ga* nie występuje; stąd kontrast między (8) i (9). Według autorki *ale* podkreśla w polskim zdaniu kontrast pomiędzy istnieniem szkody a jej przewidywanym naprawieniem (*ibid.*). Japońskie *ga* osłabiałoby moc illokucyjną przeprosin wyrażonych przez pierwszy człon zdania, jak to miało miejsce w wypadku formalnych, a zatem „defektywnych” przeprosin z przykładu (7). Stąd jego pragmatyczna nieodpowiedniość w (9).

- (8) Bardzo przepraszam, ale ja to wszystko zaraz uprzątnę.

- (9) #Taihen moosiwake arimasen ga sugu o-kataduke
bardzo usprawiedliwienie być-NEG ga zaraz HON-uprzątnięcie
- itasimasu
robić-HON

Omawiane tu spójniki występują na ogół w środku zdania, ale mogą również pojawiać się na jego początku. Jednym z przykładów takich konstrukcji są zdania odnoszące się do zdarzeń mających miejsce w przeszłości, ocenianych w momencie mówienia.

- (10) a. Ale co było, to było.
b. Ale cośmy się najedli, tośmy się najedli.
c. Ale coście widzieli, toście widzieli. (Wierzbicka 2003: 436)

Wierzbicka przedstawia następującą interpretację powyższych konstrukcji: „Pomimo wszystkich złych rzeczy, które przydarzyły się osobie X, X powinna uznać i cieszyć się korzyściami, które te zdarzenia jednocześnie przyniosły; X powinna uznać, że korzyści te mają trwałą wartość, której nic X nie może odebrać” (*ibid.*:436). Występujące na początku zdania *keredomo* (lub inny spójnik) wyraża najczęściej adwersatywność, tak jak w przykładzie (1). Wydaje się jednak, że wyrażenia takie, jak (*iya*)*shikasi* w przykładzie (11) w funkcji eksklamacyjnej, powiązane z końcową partykulą *na*, mogłyby marginalnie w powyższej funkcji wystąpić.

- (11) Iyaasikasi, keiki wa donzoko da na.
sikasi koniunktura TOP samo-dno COP PART
'Aaa, gospodarka leży'.

Keredomo, w przeciwieństwie do *ale* występującego w przykładzie (12), nie może pełnić funkcji korygującej (Umbach 2005), tj. wprowadzającej informację prawdziwą w miejsce błędnej.

- (12) Janek mieszka nie w Krakowie, ale w Kutnie.

W japońskim funkcja ta jest realizowana przez niefinitywne formy, spójki łączące zdania składowe, np. *dewanaku(te)*.

4.2. Znaczniki konotacji pejoratywnej

Pod pojęciem wykładników konotacji pejoratywnej rozumiane są te wyrażenia, które są znacznikami niechęci, dystansu lub pogardy mówiącego dla przedmiotu wskazywanego przez wyrażenie opatrzone danym wykładnikiem. Suzuki (1998) zalicza do tej grupy następujące partykuly japońskie: *X nante*, *X nanka*, *X nado*, *X dano*, *X toka*, gdzie *X*

może być zdaniem lub frazą rzeczownikową, i *X tari*, gdzie *X* jest zmienionym morfonologicznym rdzeniem czasownika. Natomiast *tari* stanowi we współczesnej japońszczyźnie wykładnik iteratywności. Obecna w powyższych wyrażeniach konotacja pejoratywna jest, według autorki, wywoływana przez implikowany przez nie brak określoności (*ibid.*: 261)⁴. Poniższe zdania ilustrują użycie dwóch pierwszych partykuł.

- (13) Biznesuman ga kenkou o musisuru nante sindahoogaii
 businessmen NOM zdrowie ACC ignorować nante lepiej umrzeć
 desu yo.
 COP PART

‘Jeżeli businessmen nie zwraca uwagi na swoje zdrowie, to lepiej, żeby umarł’.

- (14) Kenkyuu nanka siteiru baai dewanai.
 badania nanka robić-PROG czas COP-NEG
 ‘Nie czas, by bawić się w jakieś badania’.

Pierwszy z wykładników etymologicznie pochodzi od *nado* określającego wyliczenie niewyczerpujące (*nado + tote*), będące źródłem niedookreśloności, która w procesie pragmatyzacji zaczęła wyrażać znaczenie pejoratywności. Mające podobne własności *nanka* zastępuje partykułę tematu lub przypadku.

Oprócz sposobów wymienionych powyżej negatywna konotacja może być w japońskim wyrażana za pomocą niektórych form wyrażań deiktycznych, np. *sonna* bądź *anna*.

W języku polskim pejoratywność wyrażana jest częściej środkami leksykalnymi, tak jak w polskim tłumaczeniu zdania (14). Występujący w tym samym zdaniu zaimek nieokreślony *jakiś* wyraża konotację pejoratywną w sposób analogiczny do wymienionych powyżej wykładników japońskich. Funkcję znaczników pejoratywności mogą ponadto spełniać takie wyrażenia, jak: *i takie tam*, *i tak dalej*, *jakiś tam* charakteryzujące się pragmatyzacją o podobnym przebiegu.

5. Podsumowanie

W niniejszej pracy przedstawiono zarys analizy kontrastywnej partykuł dyskursywnych w językach polskim i japońskim. Opiera się ona na zestawie kategorii pojęciowych, będących sumą klas funkcjonalnych wspólnych obu porównywanym językom

⁴ Stwierdzenie to nie oznacza, że każdy rodzaj nieokreśloności musi być nacechowany pejoratywnie. W wypadku znacznika wyliczenia niewyczerpującego *ya* ‘*X ya Y*’ zachodzi wprawdzie implikacja, że istnieją jeszcze inne niewymienione elementy, ale ze spójnikiem *tym* muszą obligatoryjnie wystąpić przynajmniej dwa argumenty, a zatem nie może on być używany adnominalnie z jednym rzeczownikiem, tak jak pozostałe wyrażenia (por. Suzuki 1998: 267).

(i, szerzej, charakteryzujących się dużym stopniem uniwersalności), rozszerzoną o kategorie prominentne w obu językach. Alternatywnym sposobem kontrastownego analizowania znaczników dyskursu jest porównywanie ze sobą poszczególnych wyrażen bądź ich grup.

Bibliografia

- Brody, Jill 1989: Discourse markers in Tojolabal Mayan. *Proceedings of the Annual Meeting of the Chicago Linguistics Society* 25, 2:15-29 (Parasession on Language in Context).
- Charciarek, Andrzej 2010: *Polskie wyrażenia metatekstowe o funkcji fatycznej i ich odpowiedniki czeskie i rosyjskie*. Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Chodorowska-Pilch, Marianna 1999: On The Polite Use Of Vamos In: Peninsular Spanish. *Pragmatics* 9.
- Czapiga, Zofia 2006: *Rosyjskie operatory metatekstowe i ich polskie odpowiedniki*. Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego.
- Fischer, Kerstin 2006: *Approaches to Discourse Particles*. Brill Academic Publishers.
- Fleischman, Suzanne 1999: Pragmatic markers in comparative perspective: A contribution to cross-language pragmatics. *Paper presented at PRAGMA 99 Tel Aviv*.
- Fraser, Bruce 1990: An approach to discourse markers. *Journal of Pragmatics* 14.383–398.
- Halliday, Michael Alexander Kirkwood, and Ruqaiya Hasan. 1976. *Cohesion in English*. Longman.
- Komorowska, Ewa 1998: Leksem „zresztą” i jego słowiańskie ekwiwalenty w semantyczno-pragmatycznym aspekcie. W: *Z polskich studiów slawistycznych. Seria 9, Językoznawstwo: prace na XII Międzynarodowy kongres slawistów w Krakowie 1998*. Warszawa: Energeia.
- Komorowska, Ewa 2001: *Leksykalno-semantyczne wykładniki parentezy postpozycyjnej w języku polskim i rosyjskim*. Wydawn. Nauk. Uniwersytetu Szczecińskiego.
- Mazur, Jan 1986: *Organizacja tekstu potocznego: na przykładzie języka polskiego i rosyjskiego*. Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej.
- Ogiermann, Eva 2009: *On Apologising in Negative and Positive Politeness Cultures*. John Benjamins Publishing.
- Onodera, Noriko 2004: *Japanese Discourse Markers: Synchronic and Diachronic Discourse Analysis*. John Benjamins Publishing.
- Saito, Miho 2011: Setuzokusyuzi ga, keredomo no imi, kinoo to bunpooteiki seiyaku. [Znaczenie, funkcje i ograniczenia gramatyczne partykuł spójnikowych ga i keredomo]. *Handai Nihongo Kenkyuu* 23.
- Schiffirin, Deborah, Deborah Tannen, and Heidi E. Hamilton 2003: *The Handbook of Discourse Analysis*. Wiley.
- Suzuki, Satoko 1998: Pejorative connotation: A case of Japanese. In: Andreas H. Jucker (red.) *Discourse Markers: Descriptions and Theory*. John Benjamins.
- Umbach, Carla 2005: Contrast and Information Structure: A Focus-Based Analysis of but. *Linguistics* 43.
- White, Peter Robert Rupert, and Motoki Sano 2006: Dialogistic positions and anticipated audience-s-a framework for stylistic comparisons. Book chapter. W: Aijmer, Karin, and A. M. Simon-Vandenberg (red.). *Pragmatic Markers in Contrast*. Brill Academic Pub.
- Wierzbicka, Anna 2003: *Cross-Cultural Pragmatics: The Semantics of Human Interaction*. Walter de Gruyter.
- Wierzbicka, Anna 2008: *Metatekst w tekście*. W: Danuta Ostaszewska and Romuald Cudak (ed.), *Polska genologia lingwistyczna*. Wydawnictwo Naukowe PWN.